

Др Мирослав Јовановић, историчар

Симболика Дана победе

Снимио С. ПОТИЋ

Ослобађање Србије и Београда од немачких окупатора било би, у војностратешком погледу, неоствариво искључиво снагама НОВЈ. Једноставно, снаге Вермахта у Србији и Југославији (укључујући и усташке снаге и колаборационисте) биле су не само бројније, већ и технички неупоредиво боље опремљене од снага НОВЈ. У том погледу војнотехничка супериорност Црвене армије била је пресудна. Да не говоримо о искуству бораца Црвене армије у градским борбама, опсади и ослобађању градова, од Стаљинграда, Орела и Белгорода, преко Харкова, Кијева и Севастопоља до Београда, и потом до Будимпеште, Прага и Берлина...

Са др Мирославом Јовановићем, професором на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду, разговарали смо поводом Дана победе о симболици овог – за Русију и Србију значајног датума. А та симболика, како се испоставља, има своју историјску и политичку димензију

■ Министар спољних послова Вук Јерemiћ нагласио је уочи посете руског председника Дмитрија Медведева да пријатељство Русије и Србије траје вековима, и да је посета руског председника историјска, поготово јер се поклапа са обележавањем 65 година ослобођења Београд – датума који симболизује јединство два народа у победничкој борби против фашизма. Како смо недавно обележили Дан победе – 9. мај, шта нам можете рећи о историјском контексту садејства две армије који је свему томе претходио?

– Када се данас говори о историјским догађајима какав је представљало ослобођење Београда 20. октобра 1944, неопходно је имати у виду да постоје најмање две димензије могућих савремених тумачења. Прва је везана за сагледавање и чињеничну реконструкцију онога што се догодило тих октобарских дана 1944. године. Друга димензија је много комплекснија, али данас и много

контроверзна, и везана је за потоња тумачења ових догађаја. Она је утолико сложенија што је сам догађај (у политичким реалностима протеклих 65 година) био уздигнут на ниво политичког симбола, неретко исказаног у потпуним, чак контрадикторним крајностима.

Да поједноставим и покушам сликовито да објасним. Када је реч о историографској реконструкцији самог догађаја, односно онога што се догодило тих октобарских дана пре 65 година, она је прилично недвосмислена. Током августа и септембра 1944. године јединице Другог и Трећег украјинског фронта Црвене армије избиле су (развијајући успешно наступање на јужном сектору Источног фронта, започето након великог тријумфа под Стаљинградом у јануару 1943. године) на предратне границе Краљевине Југославије. Даљи ток војностратешких офанзивних операција јужног крила Црвене армије био је усмерен против немачке групе армија Е, стационираних у Југославији и Грчкој. Основни циљ тих операција била је припрема наредне важне стратешке операције – продора у Мађарску и заузећа Будимпеште, са циљем даљег потискивања Вермахта и формирања коначних претпоставки за форсирано наступање, и са јужног крила, на Немачку и Берлин и потпуни војни пораз и капитулацију Трећег рајха. То је представљало најважнији ратни циљ СССР-а, али и западних савезника САД и Велике Британије. Офанзивне операције на територији Југославије, јединице Другог и Трећег украјинског фронта реализовале су уз садејство јединица НОВЈ и Бугарске армије. Заједничком акцијом ослобођен је источни део земље, 20. октобра 1944. ослобођена је престоница, Београд, немачке јединице потиснуте ка Мађарској и Хрватској и пресечена комуникација са трупама Вермахта у Грчкој. Јединице Црвене армије су, након још једне велике битке, на Батини, која је у војностратешком погледу омогућила даље напредовање ка Мађарској, напустиле територију Југославије.

Но, када је реч о другој димензији ових догађаја – питању њиховог потоњег тумачења, јасно је уочљиво да их је снажно обележио процес идеолошке реисторизације. Наиме, сам догађај ослобођења Београда је још током последњих месеци рата, и одмах након њега, почео да се користи као снажан политички симбол. И управо као такав – као политички симбол – доживео је, од 1944 до данас, свеобухватну, неретко и драстичну и контрадикторну трансформацију.

Зато, када се данас говори о 20. октобру, као догађају (*Ослобођење Београда*) или пак комплексу догађаја (*Београдска операци-*

ја) – мора се имати у виду неколико важних чињеница које сведоче о његовој комплексности. Прво, мора се имати у виду сам историјски догађај и његово место у контексту догађаја везаних за крај Другог светског рата и пораз нацистичке Немачке. Друго, никако не би требало губити из вида чињеницу да и само тумачење догађаја има своју историју и да је веома често, може се рећи и пречесто, било јасно обележено идеолошким и политичким захтевима тренутка. Најзад, догађаји из октобра 1944. године представљају и елементе сећања на део заједничке прошлости у најмање две средине, српској и руској. Стога је неопходно трудити се да данас изградимо уравнотежен и рационалан однос према садржајима прошлости.

■ *Симболике има и у избору 20. октобра за дан када је руски председник први пут дошао у Србију.*

– Ту сте потпуно у праву. Употреба симболике у политици и дипломатији није ретка појава. Но, у овом случају реч је о изузетно наглашеној симболици. Поготово имајући у виду до које је мере сам 20. октобар комплексан као политички симбол, о чему сам говорио. А до које се мере ради о сложеној, па и контрадикторној симболици, када је реч о српској средини, показује и чињеница да је чак и прва информација о томе да је председник Тадић, приликом телефонског разговора са председником Медведевим, изразио иницијативу „да заједно обележе 65 година ослобођења Београда“ – стигла не, као што би се могло очекивати, са српске стране која је позив упутила, већ са руске стране (српска страна је информацију објавила са даном закашњења у односу на руску страну). Но, када се говори о 20. октобру у контексту контрадикторности везаних за обележавање и слављење прошлости у српском друштву, њу још боље осветљава једна друга чињеница.

Довољно је сетити се да су се обележавање 65. годишњице ослобођења Београда 20. октобра 2009. и прва званична посета председника Медведева Србији готово поклопили са крешчендом рада Државне комисије која се бави проналажењем посмртних остатака генерала Драгољуба Михаиловића, предводника четничке, равноргорске традиције Другог светског рата (и у коју улази низ високих државних функционера и функционера владајуће ДС). Тако да се посета председника Медведева заправо одиграла на фону свакодневног засипања српског медијског простора, током лета и јесени 2009, вестима и насловима у готово свим медијима, о злочинима ко-

Јединице НОВЈ и Црвене армије заједно су ослобађале Београд и Србију

муниципалних власти током 1944–1945. године, о стрељању генерала Михаиловића, потрагама за сведоцима који би открили где је сахрањен...

Ситуација у најмању руку крајње контрадикторна и сложена. Посматрано из тог угла – чини се да је читав догађај симболички био прилично некохерентно осмишљен.

■ *Иако прилично у противречностима непојмљивим човеку Запада, Русија која је рашчистила са својом комунистичком прошлошћу, са великим уважавањем прославља Дан победе у Другом светском рату. Како Ви то објашњавате?*

– Ако се анализира понашање савремене руске политике и дипломатије, лако се може уочити да је реторичко наглашавање значаја Другог светског рата и победе СССР-а у рату против фашизма, посебно наглашено и уочљиво у комуникацији са државама трансатлантских интеграција, тј. са САД и европским државама, посебно оним чланицама ЕУ које су стекле самосталност распадом СССР, односно улазиле у Источни, комунистички блок (1945–1991). Насупрот томе, инсистирање на симболичком значају Другог светског рата упадљиво изостаје када је реч о контактима руских званичника са лидерима азијских и афричких држава. Са друге стране, анализа политичке реторике западних држава и посебно чланица ЕУ, показује да и оне у великој мери инсистирају

Радост заједничке победе

на симболици Другог светског рата и улози СССР-а. Истина, на потпуно супротан начин. А тај начин, можда најјасније и најсликовитије, показује Декларација Оебса, донета на заседању у Виљнусу, у Литванији, у јулу 2009. године – којом се потпуно изједначавају и осуђују два „главна тоталитарна режима“ двадесетог века, нацизам и

Симболика 20. октобра

Најпре је, одмах после рата, слављен као заједнички симбол борбе Црвене армије и НОВЈ. Чак су и борци (наши и руски) који су погинули приликом ослобођења града, сахрањивани у заједничке гробнице, од којих је једна била на Теразијама, испред споменика Кнезу Михајлу. Потом је 1948. године дошло до Резолуције Имформбироа, раскида КПЈ и КПСС, Тита и Стаљина, и однос према самом догађају – у равни политичког и идеолошког симбола – доживео је прве трансформације.

Истина, 20. октобар је и даље прослављан као празник града Београда и као важан симболички датум нове Југославије, али су споменици совјетским борцима уклоњени из центра града, а остали мање или више препуштени забору, док је у колективном памћењу дошло до потискивања и минимизовања значаја и улоге који је Црвена армија имала приликом ослобођења Београда и Србије.

Почело је да се инсистира на доминантној улози НОВЈ приликом ослобођења, на генијалној војној стратегији „маршала Тита“ и партизанских јединица, на томе да је Стаљин тражио од Броза „дозволу“ да јединице Црвене армије пређу преко територије Југославије (иначе беневољентном дипломатском маневру Стаљина и СССР усмереног пре свега ка западним савезницима), при чему се „заборављало“ да су се совјетске јединице у том тренутку већ налазиле на територији Југославије и водиле борбе против Немаца, у нашој науци се инсистирало на *Ослобођењу Београда*, а у совјетској на *Београдској операцији*...

Најзад, 1991. године десиле су се радикалне политичке промене, комунизам је пао, а распали су се СССР и СФРЈ. У новим околностима дошло је до свеобухватне промене и генералне ревизије односа према прошлости. Наиме, и Србија спада у источное-

вропске државе које су, након распада комунистичког режима, направиле дубоку ревизију односа према традицијама Другог светског рата. Дискурс „слављења“ историје померен је са комунистичког на грађански покрет отпора (Равногорски покрет/четници), који је поражен у грађанском рату вођеном у оквирима Другог светског рата. Извршена је инверзија „хероја“ и „издајника“ и сва делатност комуниста, комунистичког покрета отпора и у том контексту сва делатност јединица Црвене армије – пребачена је у негативни дискурс. Дотадашњи „негативци“, „издајници“, „слуге окупатора“..., рехабилитовани су с временом на овај или онај начин. Читав низ улица у Београду и другим местима по Србији, које су носиле имена совјетских генерала који су руководили операцијама – Жданова, Толбухина... – добио је нова/стара имена, а совјетски заповедници потиснути су из сећања. А сам 20. октобар – осим што је укинута као празник Београда – од доброг дела јавности, па и великог броја стручњака, проглашен је за дан окупације...

Но, да се парадокс и контрадикторности у односу према 20. октобру, као симболу, не завршавају на постхладноратовској ревизији прошлости, показали су догађаји из 2008. и 2009. године. Најпре је 2008. године председник Тадић посетом Гробљу ослободилаца Београда 20. октобра, након више од десет година, на том датуму поново дао карактер званичног државног симбола (истина, у јавности је остало недоречено да ли је до нагле промене дошло самоиницијативно, промишљањем историјског наслеђа или под утицајем зближавања са Русијом, везаног за подршку око Косова и касније потписивања нафтно-гасног аранжмана са *Гаспромом*). А потом је, 2009. године, прва званична посета председника Дмитрија Медведева уприличена, на предлог председника Тадића, управо 20. октобра.

стаљинизам. Што је, наравно у руској јавности, одмах схваћено као пребацивање кривице за избијање Другог светског рата на СССР.

Реч је евидентно о два веома удаљена, и несумњиво непомирљива, пола, настала као директан резултат процеса постхладноратовске ревизије односа према историји.

Тенденција ревизије историје и садржаја Другог светског рата била је поготово изражена у земљама Источне Европе, где су, поједностављено речено, дојучерашњи „издајници“ преко ноћи у јавности прихватани као „хероји“ борбе за самосталност, против окупације, против „тоталитарног стаљинистичког зла“, док су бивши „хероји“ преобработени у „окупаторе“, „издајнике“, „продужену руку Москве“, „злочинце“... При том се није правила посебна разлика, нити се размишљало о нијансама када су „херојима“ и „издајницима“ мењана места у историјском памћењу и јавном дискурсу. Тако су у највећем броју случајева за нове „хероје“, „борце против окупатора“, проглашаване личности које су биле симпатизери или директно биле у служби другог тоталитарног система, до тада проказаног – нацизма. У политичкој равни, талас ревизионизма у великој мери требало је да послужи (и искоришћен је) за стварање основа политичког и друштвеног самоидентификовања новоформираних источноевропских држава и оних које су претходно припадале социјалног лагеру (1945–1991). Раније доминантна теза о „ослобођењу Источне Европе од стране Црвене армије и СССР“, замењена је тезом о „окупацији Источне Европе“... Потом је политичка и идеолошка (зло)употреба симболике Другог светског рата подигнута на „виши“ ниво, када је већина бивших чланица Варшавског пакта и бивших совјетских република (из европског дела СССР) ушла у Европску унију. Оне су повеле координирану акцију да се донесе политичка декларација, наднационалног нивоа, којом би стаљинизам био декларативно осуђен. Појединачно, већина парламената или влада ових земаља већ је била донела такве декларације, којима су оптужене комунистичке власти, рехабилитовани сарадници нациста током Другог рата, чланови антикомунистичких и нацистичких војних формација током рата били не само рехабилитовани, већ су добили и државне пензије.

Тако је читав комплекс питања везаних за Други светски рат био претворен у низ поједностављених политичких симбола, погодних за политичку манипулацију и медијску злоупотребу.

■ *„Читање“ сопствене прошлости битно одређује сваку државу. Последњих година у спољној политици званичне Москве све је присутнија реторика победе у Великом отаџбинском рату и ослобођење Европе од фашизма? Колико се однос према прошлости у Русији променио доласком Владимира Путина на власт? И који значај данас 9. мај има за Русију?*

– Када се посматра Русија у периоду од краја хладног рата, мора се нагласити да постоје две јасно разграничене етапе генералног односа према прошлости. Русија је, у време председника Бориса Јељцина (1991–2000), према процесу ревизије прошлости и, у оквиру ње, према политичкој осуди стаљинизма имала прилично амбивалентан однос. Стаљинизам, као тоталитарни режим (од кога је, уосталом, највише страдало управо становништво Русије), оштро је осуђен. И стручно, али и у јавности, осветљен је читав низ суштински важних питања која су карактерисала тоталитарну суштину стаљинистичког режима. Основни темељ за самоидентификацију „нове Русије“, у време Јељцина, тражен је (и налажен) пре свега у монархистичкој прошлости, пре 1917. године. То се пре свега огледало у новим државним симболима, систему празника и промени положаја РПЦ у друштву. Ипак, део наслеђа СССР-а није могао (нити је ико то желео) бити потиснут. Стога су у Русији у време Јељцина технолошка достигнућа (освајање космоса), културни и уметнички допринос, па и жртве које је СССР поднео и допринос који је дао победи над нацизмом током Другог светског рата, доследно истицане.

Но, са променом власти у Русији 2000. године и доласком на место председника Владимира Путина, читав однос према историји

Ревизија историје

Још од средине осамдесетих, а нарочито изражено од почетка деведесетих година 20. века, од пораза СССР/Русије у хладном рату, међу идеолошки оријентисаним стручњацима, политичарима и у јавности читавог низа европских земаља – у западној Европи, и нарочито у бившим чланицама Варшавског пакта и новонасталим државама након распада СССР, у Прибалтици, Украјини... – почели су да се јављају захтеви за ревизијом историје СССР и Русије, и изједначавањем два најзначајнија тоталитарна режима 20. века нацизма и стаљинизма. На том таласу настао је читав низ књига (Е. Нолте, А. Булок, Виктор Суворов, *Црна књига комунизма*...). У основи, они су били засновани на ставовима западних интелектуалаца о тоталитарном карактеру историје Совјетског Савеза и руске историје у целини, обликованих и формулисаних у раној фази хладног рата (попут Х. Арент, Р. Пајпса, С. Малије, Р. Такера ...). А делом су се наслањали и на традиције (екстремно) десничарске мисли, која је кривицу за избијање Другог светског рата пребацивала са нацистичке Немачке на Стаљина и СССР. Истовремено, та врста ревизије историје требало је, у новим идеолошким и политичким реалијама времена краја хладног рата, пораза и распада СССР, да минимизује значај Совјетског Савеза (новог губитника) за победу савезника у Другом светском рату, а самим тим и значаја Другог светског рата у целини. Делом, и да би се релативизовао пораз, осуда и одијум према Немачкој (једној од несумњивих добитника Хладног рата), али и да би се релативизовао и значај биполарног система међународних односа, насталог након рата и оличеног у ОУН.

и политичкој симболици прошлости почео се постепено мењати. Схватило се да је немогуће избрисати 80 година властите историје и наћи довољно антипода „херојима“ претходног времена, који би послужили за нову самоидентификацију руског друштва. У том процесу велику улогу имала је и изражена друштвена и економска криза либералног модела који је развијан током „Јељцинове ере“, која је претила даљом дезинтеграцијом земље, као и крајње пасивна и у многим елементима контрадикторна спољнополитичка оријентација Јељцинове администрације.

Промена се, на симболичком нивоу, огледала и у измени неких државних симбола (повратак химне Александрова), али много више у поновном друштвеном и политичком обележавању неких од традиција совјетског времена. И управо ту је изузетно важно место заузела политичка симболика победе у Великом отаџбинском рату и ослобођења Европе од фашизма, и доприноса СССР победи над фашизмом.

То је постало више него очигледно приликом грандиозне прославе 60 година од краја Другог светског рата, која је одржана у Москви 9. маја 2005. уз присуство готово свих светских лидера и водећих државника, предвођених америчким председником Џорџом Бушом и француским Жаком Шираком. Након те прославе, Русија је уочљиво појачавала реторику историјске симболике везане за Други светски рат у својим дипломатским и политичким наступима. Поготово је то било уочљиво на фонсу све израженијих активности које су водиле ка одбацивању, негирању и осуди совјетског ангажмана у источној Европи (1944/45–1991), које су имале за циљ доношење политичке декларације о осуди стаљинизма и биле праћене појединачним активностима (доношењем одговарајућих декларација или законских решења у парламентима појединих земаља, уклањањем споменичких обележја из другог светског рата, посебно у прибалтичким државама...). У том контексту, обележавање традиција Другог светског рата добило је снажан симболички карактер у политичком говору и активности саме Русије, али и низа бивших источноевропских држава и последично Европске уније. ■

Драгана МАРКОВИЋ